

З пам'яті літ

Богдан Мельничук

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ОБРІЇ ОЛЕКСАНДРА ГУБАРЯ

Склалося так, що ці рядки про незабутнього вчителя, відомого українського літературознавця Олександра Губаря почали писатися наприкінці літа, в безпосередній дотичності до вересня – місяця, якому судилося відіграти в його долі роль особливу. Адже впродовж 57 років Олександр Іванович входив 1 вересня до студентської аудиторії як викладач, доцент, професор. У вересні (7 числа 1922 року) він з'явився на світ, у вересні ж (15 числа 2003 року) йому простелилася дорога у вічність...

Походив О.І.Губар із Сумщини – з села Ярошівка Талалаївського (тепер це с.Українське Роменського) району. Як і всі тогочасні селяни бідняцького “достатку”, розпочинав свої життєві університети з пастушення. У 1933-му Сашко опух від голоду і мало не вмер, тож батько, Іван Захарович, рятуючи сім'ю, покидає село й починає працювати на залізничній станції міста Ромни.

Закінчивши на “відмінно” середню школу в Ромнах, Олександр Губар вступає до Київського університету – на французький відділ факультету іноземних мов. Однак вдалося закінчити лишень два курси: почалася війна, і юнак, який за станом здоров'я не міг служити в армії, евакуювався до Узбекистану. В одній із тамтешніх шкіл викладав іноземну мову, а коли рідні Ромни були звільнені від фашистів, повернувся додому й кілька місяців працював у міській газеті.

Восени 1944 р. юнак став студентом відділу української мови та літератури філологічного факультету Чернівецького університету. За два роки опанував увесь курс навчання, отримав диплом із відзнакою і став першим викладачем, якого підготувала кафедра української літератури. Одним із перших на цій кафедрі О.І.Губар захистив кандидатську дисертацію (про творчість П.Тичини 1917–1934 рр.), у тридцять шість став доцентом. А водночас і членом Спілки письменників (належав до числа фундаторів Чернівецької організації СПУ, створеної 1958 р.).

На той час О.І.Губар уже був автором книжки “Павло Тичина” (1958) та багатьох десятків літературно-критичних розвідок, оглядів, рецензій у наукових збірниках, літературних журналах та альманахах, у столичних і обласних газетах. До речі, найперша його літературознавча публікація – “Заклик до боротьби” (про Т.Г.Шевченка) – з'явилася в чернівецькому часописі “Радянська Буковина” 11 березня 1945 р., коли автор ще був студентом університету. За нею пішли інші статті – про П.Гулака-Артемівського, Є.Гребінку, Л.Глібова, І.Франка, М.Коцюбинського, О.Кобилянську, В.Сосюру, М.Бажана, Г.Мізіюна, З.Прокопенка, рецензії на тодішні нові книжки М.Рильського, І.Вільде, О.Гончара, М.Руденка, А.Хорунжого, П.Амбросій, М.Ткача... А ще ж були публікації в альманасі “Радянська Буковина”, до складу редколегії якого він входив у 1955–1960 рр., у львівському журналі “Жовтень” (нині “Дзвін”), у “Літературній газеті” (тепер – “Літературна Україна”) та ін.

Турботливе ставлення з боку Олександра Івановича відчував у ту пору й автор цих рядків. Як один із тодішніх наставників університетської літературної студії він був серед тих, хто благословив у світ мою першу поетичну збірку, а по її виході прихильно відгукнувся про неї в альманасі “Радянська Буковина”. І дотепер пам’ятаю його високоемоційні лекції з нормативного курсу пореволюційної української літератури й заняття зі спецкурсу, на яких навчав нас проникати в художній світ романістики Олеса Гончара, Михайла Стельмаха та інших майстрів української прози.

Запам’яталося й прощання Олександра Івановича з рідною кафедрою української літератури (тоді я розпочинав на ній своє аспірантське триріччя) перед від’їздом до Криму. Від вересня 1962 р. і до останнього дня, тобто більшу частину свого віку, О.І.Губар прожив у Сімферополі, де спершу працював на кафедрі української літератури місцевого педагогічного інституту, перетвореного згодом у Таврійський національний університет імені В.І.Вернадського, а від 1997 р. — ще й у Кримському державному індустріально-педагогічному інституті.

Кримські десятиріччя стали для О.І.Губаря найпліднішими і в суто творчому відношенні — для його праці літературного критика й дослідника української літератури та її взаємин із літературами сусідніх народів.

Зрозуміло, що не міг не продовжити започаткованого в Чернівцях. Наслідком цього стала видана спільно з С.І.Дігтярем, О.С.Романцем і Л.М.Чернецем монографія “Літературна Буковина” (Київ, 1966) — перше і тривалий час єдине (аж до появи у 1998-2003 рр. двотомника “Письменники Буковини”) книжкове узагальнення літературного процесу в краї Юрія Федьковича та Ольги Кобилянської за кілька десятиріч ХХ ст. Продовжуючи розпочате в Чернівцях вивчення творчості співця “сонячних кларнетів”, О.І.Губар видає у кримський період ґрунтовну монографію “Павло Тичина” (Київ, 1981), де по-новаторськи розглядає індивідуальний стиль великого майстра слова.

Новизна монографії — почасти в матеріалі, в низці досить цікавих відомостей, уперше введених автором у літературознавчий обіг. Почерпнуті вони від самого Павла Григоровича та його дружини Лідії Петрівни, з якими О.І.Губар познайомився ще 1948 року аспірантом кафедри української літератури Чернівецького університету. Десятки й десятки зустрічей із ними збагатили його, крім усього іншого, і ніде не зафіксованими дорогоцінними подробицями, що, винесені на сторінки монографії, розширили читацьке уявлення про геніального поета, передусім про те, як він “починався”. А десятьма роками раніше О.І.Губар майстерно розповів про контакти з поетом у своїх мемуарах “На березі вічності”, що ввійшли до відомої книжки “Співець нового світу: Спогади про Павла Тичину” (Київ, 1971).

І все ж найбільша новизна монографії О.І.Губаря — у свіжому прочитанні давно й широко знаних сторінок творчості незрівнянного майстра. У класичних, хрестоматійних творах дослідник простежує мистецький синкретизм П.Тичини, з’ясовує органічну сполуку в його слові елементів музичності й живописності, а також театральності і навіть хореографії, скульптури.

Звичайно, тяжіння поета до використання засобів суміжних мистецтв, головно, музики й малярства, вже відзначалося не одним із попередників О.І.Губаря. Однак робилося це стосовно поодиноких творів П.Тичини, переважно віршів зі збірки “Сонячні кларнети” і поем “Похорон друга” та “Сковорода”. О.І.Губар же повів докладну мову про мистецький синтетизм *усієї* поетичної творчості П.Тичини, починаючи від ранніх спроб і завершуючи підсумковим, написаним за кілька днів до кончини “В серці у моїм...”.

Працюючи в Криму, О.І.Губар у співавторстві зі своїм чернівецьким учителем Л.М.Чернецем видав семінарії “Павло Тичина” (Київ, 1984), адресований насамперед студентській молоді.

Перебування в Сімферополі підказало нові аспекти вивчення улюбленого поета в розвідках “Мій труд, моє горіння... (Кримські сторінки творчості Павла Тичини)” та “Ми — зорі одного неба: Павло Тичина і татарська література” (1997). А у статті “Україно моя, моя люба Вкраїно...” (її обнародовано в січні—лютому 2001 року на шпальтах “Кримської світлиці”, а наступного року — в збірнику “Тичинознавчі студії” — Сімферополь, 2002) зацентровано на глибинній національно-патріотичній сутності, українськості великого поета, яку притлумлювали, але не могли витравити жорстокі обставини тоталітарної дійсності.

Темі взаємин Павла Тичини й Миколи Подвойського присвячені розвідки О.І.Губаря на сторінках журналів “Радянське літературознавство” (нині — “Слово і Час”) та “Радуга”, збірника “Українське літературознавство”, інших видань. Рукопис його книжки “Глибока дружби течія”, схвалений до друку в письменницькому видавництві Києва, на жаль, досі не опублікований через фінансову скруту.

Таким чином, О.І.Губар зробив дуже поважний внесок в українське тичинознавство, став одним із провідних його репрезентантів.

Оригінальними публікаціями збагатив учений шевченкознавчу літературу. У статті “Кобзар у країні Гарібальді” (Слово і Час. — 1995. — №5—6) дослідник простежив шляхи українського генія на Апенніни, починаючи від 1878 р. (тоді в журналі “Ревіста Европа” з’явилася стаття М.Драгоманова “Український літературний рух в Росії і в Галичині”, де Т.Шевченка представлено як видатне явище світової культури) та 80-х рр. XIX ст., коли побачили світ перші переклади з Т.Шевченка італійською мовою, і до 1987 р., коли вийшов “Кобзар” у перекладі Маріо Грасо.

Завдяки О.І.Губареві докладно з’ясовано входження Т.Шевченка в громадсько-культурне й літературне життя народів Криму. У статті “Кримська стежина на Тарасову гору” (1994, 1997) він висвітлив зацікавлення життям і творчістю поета з боку вірменської та української громадськості півострова: публікація 1861 р. у журналі “Радуга”, що видавався у Феодосії при Халібівському вірменському училищі російською мовою та був російським додатком до журналу “Масяц Агавни” (“Голуб Масіса”), який виходив у Парижі; стаття українця з Ялти П.Дяченка “Тарас Григорьевич Шевченко” та 11 віршів поета в його перекладі; виступ 1879 р. вихідця з вірменської колонії у Криму Керовпе Кушнеряна зі статтею “Тарас Шевченко — національний поет Малоросії” та низкою поетичних перекладів із “Кобзаря” у вірменському журналі “Базмавец” (“Полігістор”), який видавався у Венеції.

У статті “Обнімітесь, брати мої...” — передмові до двомовної книжки “Далекий і близький Шевченко. Узакъ ве акъын Шевченко” (1999), О.І.Губар докладно розкрив тему входження українського генія в кримськотатарську літературу, проаналізувавши збірку “Т.Г.Шевченко. Избранные стихи” (1940) й переклади Ш.Алядіна, О.Аміта, А.Велієва, Ю.Кандима, Ш.Селіма, Ю.Теміркаї та ін., що увійшли до книжки “Далекий і близький Шевченко”. У передмові наведено повністю текст виявленого 1995 р. у Державному архіві Криму секретного циркуляру №438 від 19 червня 1847 р., міністра внутрішніх справ Росії Л.Перовського на ім’я таврійського цивільного губернатора В.Пестеля про заборону й вилучення творів засланих кирило-мефодіївських братчиків — Шевченка, Куліша та Костомарова.

Як бачимо, обставини кримського буття самі приводили О.І.Губаря до цікавих знахідок, до відкриттів — менших чи більших. Одним із таких стали його публікації про кримськотатарську літературу та її взаємини з літературою українською. Вище згадувалася стаття “Ми — зорі одного неба”, присвячена зв’язкам П.Тичини з татарським письменством. До книжки під такою ж назвою, над якою працював сімферопольський професор до останніх своїх тижнів, мала ввійти опублікована

у кримській періодиці розвідка “Ліхтарі горять до світанку...”, де окреслено постать кримськотатарського письменника, перекладача Шевченкового “Заповіту” Шаміля Алядіна. Сюди ж призначалася стаття “Крупнейший филолог с мировым именем” — розповідь про Агатангела Кримського, надрукована в газеті “Голос Крыма”.

2003 року, ще за життя професора, побачила світ тримовна книжка: “А.Кримський. Література кримських татар”, споряджена групою літературознавців і перекладачів, у складі якої упорядник, автор вступної статті, інтерпретатор з української мови на російську О.І.Губар, укладач приміток І.А.Керімов, перекладач на кримськотатарську мову Н.С.Сейтягуєв.

У такому “спорядженні” праця Агатангела Кримського “Література кримських татар” ще не виходила. Більше того, тривалий час вона належала до розряду забутих: надрукована один-єдиний раз у малотиражному науковому збірнику 1930 р. “Студії з Криму. І-Х” і невдовзі забороненому, — розвідка не ввійшла навіть до поважного (п’ятитомного, в шести книгах) зібрання творів письменника і вченого 1972–1973 рр. Тож, републікувавши її, упорядник зробив посутнє доповнення до цього зібрання.

У ґрунтовній вступній статті “Трагедія вченого з світовим ім’ям” знаходимо чимало принципово нового в трактуванні й життя, і наукової творчості А.Кримського. Якщо автор передмови до згаданого п’ятитомника І.К.Білодід педалював на “відданості” академіка “радянському перевороту”, то О.І.Губар наголошує на опозиційних настроях великого вченого до тоталітарної влади, яка в 30-х роках ХХ ст. заарештувала його сина і брата Юхима, його ж самого позбавила права друкуватися й розгорнула шалену ідеологічну кампанію проти Академії наук. Цю кампанію А.Кримський розцінив як “свистопляску”, з мужністю і гідністю заявляючи: “...Люди не працюють, займаються тільки пошуками “ідеології” у чужих працях. Піддаються викриттю в “ідеології” і математика, і ботаніка, й ін. Я, звичайно, “свищу”, як говорять німці, на всі ці советованія і божевілля і продовжую працювати...”¹.

Фінал життя вченого І.К.Білодід з академічним спокоєм “списував” на “початок Великої Вітчизняної війни”: “А.Ю.Кримський був евакуйований до Казахстану, де він і помер 25 січня 1942 р.”². Все, виходить, мало природну розв’язку. Насправді було зовсім інакше, — доводить О.І.Губар. “Влітку 1941 року він лікувався в Ялті... З Ялти виїжджав, коли вже почалася війна з гітлерівською Німеччиною. Разом із сином Миколою вони приїхали в рідну Звенигородку. Сподівався відпочити і набратися сил. Але хвороби не відпускали. [...] А 19 липня працівники НКВС ледве живого, після перенесеного інсульту вченого винесли на ковдрі, поклали в машину, відправили до Києва, у в’язницю. Почалися допити. Академіка звинувачували в контрреволюційній буржуазно-націоналістичній діяльності. Потім заарештованого відправили в Харків, де продовжили допити. Академік Кримський винним себе не визнавав. Через якийсь час його запроторили до Кустанайської загальної лікарні-в’язниці №7 НКВС Казахської РСР.

26 січня 1942 р. сержант держбезпеки Сеткін, лікар Ібрагімова і черговий фельдшер Нефедова склали акт про те, що вони “оглянули труп ув’язненого загальної в’язниці № 7 НКВС Казахської РСР Кримського А.Ю., 72 років, померлого 25 січня 1942 р., об 11 год. 30 хвилин дня... Хворий ув’язнений надійшов з етапу в дуже важкому стані виснаження і постаріння організму, із змінами в серцево-судинній системі... Хворий не міг ходити і підводитися без сторонньої допомоги...”

¹ Цит. за: Губар О. Трагедія вченого з світовим ім’ям // *Кримський А.* Література кримських татар. — Сімферополь, 2003. — С. 19. Далі сторінку зазначаємо в тексті.

² Білодід І.К. Творчий подвиг ученого // *Кримський А.Ю.* Твори: В 5 т. — К., 1972. — Т. 1. — С. 7.

Але тоталітарна сокира була безжалісна і до хворих, і до всесвітньо визнаних людей” (С.19), – підсумовує цей епізод О.І.Губар. Не так “академічно”, як у І.К.Білодіда. Зате правдиво і зболено...

Автор передмови до п'ятитомника писав, що А.Ю.Кримському належить “близько 1000 наукових праць”. Губарева “арифметика” не така приблизна – 1275. Той же І.К.Білодід зазначав, що до редактованого ним видання не ввійшли “наукові праці вузькоспеціального спрямування, надто великі за обсягом або застарілі”³. До таких потрапили всі розвідки А.Кримського про корінне населення сонячного півострова, зокрема “Література кримських татар”.

О.І.Губар переконливо доводить, що всі вони, особливо названа, ніскільки не застаріли і для початку XXI ст. Нарис, над яким А.Ю.Кримський працював майже сорок років – від 1889-го до кінця 20-х років XX ст. – написаний, за словами дослідника, “рукою енциклопедично ерудованого вченого з великою наснагою. У ньому науково аргументовано проходить думка, що кримські татари – народ давньої культури, її талановитий творець, творець естетично неповторної художньої літератури. За науковою глибиною розробки актуальної проблематики, концептуальністю, широтою залучених матеріалів, нарис став досягненням у літературознавстві” (С.10). Як цілком логічний сприймається і загальний висновок О.І.Губаря: “Нині із повною підставою можна сказати: кримські татари мають право ввести ім'я Агатангела Кримського, як ім'я велике, у свою власну історію культури” (С.10).

Нарис “Література кримських татар” А.Кримського завершувався у збірнику 1930 р. додатком “Невеличка антологія з кримськотатарських поетів”, куди ввійшли твори як ханських часів, так і новіших, аж до перших десятиріч XX ст., перекладені в основному Османом Акчокракли й відредаговані А.Кримським. О.І.Губар зберіг цей додаток, завдяки чому пересвідчуємося, що то – предтеча таких солідних нинішніх видань, як “Окрушина сонця: Антологія кримськотатарської поезії XIII–XX століть” (Київ, 2003).

Книжці “А.Кримський. Література кримських татар” судилося стати останнім прижиттєвим виданням, підготовленим О.І.Губарем.

Втім, на схилі віку увагою професора заволодівали й інші, проскрибовані в тоталітарні часи літературні постаті і явища. У збірнику “Винниченко і сучасність” він виступив із цікавою розвідкою “Україна в романі В.Винниченка “Слово за тобою, Сталіне!”, а в брошурі “Остап Вишня сміється” (2000) здійснив блискучий аналіз усмішки “Чухраїнці”, включеної для вивчення в одинадцятому класі загальноосвітньої школи.

Бажання прислужитися студентам-філологам призвело до появи навчального посібника “Сучасні українські письменники Криму” (1993), що отримав перший грант Міжнародного фонду “Відродження”. Згодом цей посібник, істотно доповнений і модифікований, витримав ще чотири видання – “Чорноморська хвиля” (1994, 1995), “Сучасні українські письменники Криму” (1997), “Земле моя кримська” (2001). Водночас розширилося коло його адресатів-користувачів – “посібник з української літератури для навчальних закладів Криму”, як зазначено в ньому. Посібник-хрестоматія складається з творів 18 українських письменників Криму. Кожен із розділів відкривається не просто біографічною довідкою, а просторим, часом до друкованого аркуша літературним портретом пера О.І.Губаря, позначеним тонким проникненням у сутність життя і творчості його колеги (про самого автора книжки вміщено коротку статтю журналіста Олександра Шуста).

Одна з газет назвала книжку О.І.Губаря “подією в літературному й культурному житті Криму та України”. І в цьому немає жодного перебільшення. Адже хрестоматія не тільки виконує роль настільної книги для педагогів, для учнівської та студентської

³ Білодід І.К. Цит. праця. – С. 17.

молоді сонячного півострова. Вона переконливо доводить, що в Криму, невід'ємній частині Української держави, виплекано повноцінну гілку могутнього дерева української художньої літератури, української духовності загалом.

До впорядкованої ним хрестоматії О.І.Губар включив низку творів високого патріотичного звучання, серед яких "Слово до кримських українців" його колишнього студента Данила Кононенка, що закінчується рядками:

Земляки мої кримські!
Таж випряміть плечі і спини!
З-поміж інших в Криму
хай і ваші бринять голоси!
Ми ж бо з вами таки
живемо на землі України!
Ми ж бо ще українці!
Українці на вічні часи!

Задля того, щоб кримські українці "випрямили свої плечі і спини", щоб разом із ними почувалися повноправними господарями кримські татари, задля збагачення нашої духовності працював самовіддано на сонячному півострові визначний український літературознавець Олександр Губар.

м. Чернівці

Нові гоголезнавчі студії. — Вип.2(13).
— Сімферополь: Кримський архів, 2005.
— 292 с.

Збірка відкривається статтею Ю.Барабаша "Гоголезнавство в Україні і поза нею", розділ "Доповіді, статті і дослідження" представляє різні напрямки у вивченні спадщини письменника. Цікаві документальні відомості про І.Орлая, директора Ніжинської гімназії вищих наук, надає І.Виноградов, досліджуючи проблему прототипів гоголівських героїв у другому томі "Мертвих душ"; міфопоетична організація простору, протиставлення топосів Диканька-Петербург як міфологічної структурно-смыслові опозиції стали предметом уваги О.Киченка. Проблема апостольства Гоголя як особливий вимір художньої свідомості, роль і значення в цьому контексті Рима, що постає як "сакральний центр гоголівського ландшафту думки", досліджується П.Ми-

хедом. Питання впливу музики на художнє мислення Гоголя вивчає Є.Балдіна, а В.Кривонос аналізує низку інтерпретаційних проблем "Шинелі", акцентуючи на понятті "оптика читання", яка задається автором. Семантику козацтва та історичний контекст формування образів у ранній творчості Гоголя досліджує В.Денисов, а В. Сахаров надає матеріали до історичного коментаря на тему "Потемкин и запорожцы у Гоголя". Продовжує історичну лінію стаття о. Василя Молнара, присвячена Свято-Миколаївській церкві Диканьки, а В.Воропаєв визначає місце образу Святителя Миколи Чудотворця Диканської церкви в житті Гоголя.

У новій рубриці "Comparative" С.Матвієнко порівнює статті Д.Чижевського та Б.Ейхенбаума про Гоголя, а О.Ніколенко та Ю.Бардакова досліджують типологічні подібності творчості Гоголя та Дюрренматта. Проблема жанрової трансформації та неоднорідності наративу в повістях "Миргород" з'ясовує С.Овечкін, стаття якого представлена в рубриці "Дебют". Розділ "Огляди і рецензії" містить рецензії на сучасні гоголезнавчі дослідження; традиційно у випуску подано об'ємну бібліографію гоголезнавчих праць за 2001–2002 рік в Україні і Росії, підготовану В.Воропаєвим та Л.Гранатович.

К.Ісаєнко